

INSTITUT FOR
MENNESKE
RETTIGHEDER

LIGESTILLING I PRISER OG SERVICE

EN ANALYSE AF LOVLIG
FORSKELSBEHANDLING

LIGESTILLING I PRISER OG SERVICE

Ligebehandlingsafdelingen, Institut for Menneskerettigheder
Ansvarlig: Ligebehandlingschef Maria Ventegodt Liisberg

Forfatter: Kirsten Precht

ISBN: 978-87-93241-37-4
Tryk: Rosendahls a/s
Coverbillede: Colourbox

© 2016 Institut for Menneskerettigheder
Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution

Wilders Plads 8K
1403 København K
Telefon 3269 8888
www.menneskeret.dk

Institut for Menneskerettigheders publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.

Vi tilstræber, at vores udgivelser bliver så tilgængelige som muligt. Vi bruger f.eks. store typer, korte linjer, få orddelinger, løs bagkant og stærke kontraster. Vi arbejder på at få flere tilgængelige pdf'er. Læs mere om tilgængelighed på www.menneskeret.dk/tilgaengelighed

INDHOLD

RESUMÉ	1
1 INDLEDNING OG BAGGRUND	4
2 LIGESTILLINGSLOVENS FORBUD	6
2.1 Ikke ringere behandling	7
2.2 Sammenlignelig situation.	8
3 LOVLIG FORSKELSBEHANDLING	9
3.1 Positiv særbehandling - § 3	10
3.2 Legitim forskelsbehandling - § 3 a	12
3.3 Afgrænsning mellem § 3 og § 3 a	14
4 EU-KOMMISSIONENS RAPPORT OM EU-DIREKTIVET	15
5 LOVGIVNINGEN I UDVALGTE EU-LANDE	18
5.1 UK	18
5.2 Holland	19
6 OVERVEJELSER I FORBINDELSE MED UDVALGTE DANSKE AFGØRELSER	21
6.1 Bella Sky Hotel - kvindeetage	21
6.2 Frisørpriser til kvinder og mænd	23
6.3 Fitness og svømmehaller – kønsopdelte tilbud	27
6.4 Forskellige priser på diskoteker, swinger-klubber og datingtjenester	30
6.5 Forskellige priser/adgang i forbindelse med enkeltstående arrangementer	33
7 KONKLUSION OG ANBEFALINGER	35
7.1 Anbefalinger	38
SLUTNOTER	39

RESUMÉ

Hverdagsligestilling

Kvinder og mænds lige adgang til varer og tjenesteydelser er beskyttet i internationale og danske regler.

Analysen fokuserer på ligestillingslovens regler om lige adgang til de offentlige og private servicetilbud, vi bruger i hverdagen. Der har i de senere år været ført flere principielle retssager, blandt andet om en særskilt kvindeetage på Bella Sky Hotel og forskellige frisørpriser til kvinder og mænd. Institut for Menneskerettigheder ønsker med analysen at give bud på ny praksis samt at styrke forståelsen og respekten for reglerne i ligestillingsloven.

Ligestillingsloven

Ligestillingsloven forbyder i § 2 direkte og indirekte kønsdiskrimination. Forbuddet gælder bl.a. i forbindelse med serviceydelser og fritidstilbud. De fleste af de sager, Ligebehandlingsnævnet behandler på dette område, drejer sig om direkte diskrimination, fx kønsopdelte ydelser eller forskellige priser til kvinder og mænd. Når kvinder og mænd har adgang til samme ydelse, må der ikke gives forskellige vilkår for de to køn. Men det er naturligvis lovligt at differentiere ydelser, priser og andre vilkår efter andre forhold end køn, fx forbrug af tid eller råvarer.

Lovens § 3 og § 3 a åbner mulighed for to typer lovlig forskelsbehandling af kvinder og mænd: § 3 bruges til at fremme ligestilling, det vil sige når ulemper for et køn skal forebygges eller opvejes. Det hedder positiv særbehandling. § 3 a bruges typisk til at tilgodese behov, som kun et køn har. Denne forskelsbehandling forudsætter både lovlige mål og midler.

EU-Kommissionens rapport og eksempler på andre landes regler

Ligestillingsloven gennemfører EU-regler på området. EU-Kommissionen, der holder øje med den nationale gennemførelse af EU-reglerne, har i en rapport især fokus på den måde, landene bruger direktivets undtagelsesbestemmelse i § 3 a på. Her påpeger Kommissionen, at nogle lande giver alt for vidtgående mulighed for at begrunde, dvs. at lovliggøre forskelsbehandling, fx i forbindelse med forskellige indgangspriser til diskoteker eller sportsbegivenheder.

Rapporten viser i øvrigt, at der er forholdsvis store forskelle i EU-landenes regler og praksis på området. EU-Kommissionen er i dialog med seks lande om deres lovgivning, herunder Danmark.

Bud på mere klar og rummelig praksis

Der er efter instituttets opfattelse brug for en ændring af praksis på udvalgte områder. Det er ikke nødvendigt at ændre loven for at gennemføre en ny og mere klar linje. Ligestillingsloven åbner for en mere snæver fortolkning af forbuddet i § 2, sådan at mere bliver tilladt. Samtidig kan reglerne om positiv særbehandling i § 3 få et større anvendelsesområde, hvis de understøttes i den tilhørende bekendtgørelse og vejledning, så de bliver lettere at bruge. Endvidere kan undtagelsen i § 3 a anvendes på flere områder i samfundet, end de områder, der i dag fremgår af Ligebehandlingsnævnets praksis om bestemmelsen.

Frisørsaloner kan efter Østre Landsrets dom lovligt skilte med og opkræve priser, der er højere for "dameklip" end for "mandeklip". Instituttet er derimod enige med Ligebehandlingsnævnet, som fandt de forskellige priser ulovlige. Det bør efter vores opfattelse ikke være lovligt at anvende forskellige priser for henholdsvis mænd og kvinder, dvs. priser, som fastsættes udelukkende efter kønnet, uanset hvad tjenesteydelsen omfatter. Kønsspecifikke priser er et eksempel på, at kvinder og mænd kan diskrimineres i forhold til pris i helt almindelige hverdagstransaktioner. EU-Domstolen har fastslået, at det ikke er lovligt at fastsætte forsikringspriser efter køn, selvom kønnene ud fra en gennemsnitsbetragtning har forskellig risikoadfærd.

Bella Sky Hotel blev dømt for ulovlig forskelsbehandling, fordi hotellet tilbød en særlig etage med 20 ud af 812 værelser kun for kvinder. Ligestillingsloven åbner muligheder for fortolkning, der tillader en sådan kvindeetage. Instituttet støtter det resultat, som mindretallet i Østre Landsret og Ligebehandlingsnævnet pegede på. Mindretallet i Østre Landsret fandt, at et forbud mod adgang for mænd til en etage på det i øvrigt meget store hotel ikke var udtryk for ringere behandling af mænd i lovens forstand. Ligebehandlingsnævnets mindretal mente, at kvindeetagen var lovlig, fordi den opfyldte undtagelsesreglens krav til lovlige mål og midler.

Fitnesscentre, svømmehaller og lignende skal fortsat have lov til at iværksætte særlige initiativer og tilbyde særlige ydelser til kvinder. Det skal være muligt at tage hensyn til blufærdighed og fysiske forskelle mellem kønnene og dermed til efterspørgsel, som er forskellig for kvinder og mænd. Samtidig må den konkrete løsning, som vælges, ikke gå længere end det er nødvendigt, for at opnå målet. Positiv særbehandling bør også anvendes inden for klare rammer. Vi støtter Ligebehandlingsnævnets praksis på dette og lignende områder i samfundet.

De forskellige priser for swinger klubber, datingstjenester og lignende er og skal fortsat være ulovlige, når der er tale om ens ydelser til kvinder og mænd. Virksomhederne bør overveje, om de kan opkræve forskellige priser med henvisning til kønssammensætningen i brugergruppen, hvis deres aktiviteter fremmer ligestillingen, dvs. opfylder betingelserne for positiv særbehandling.

Det bør derimod generelt være lovligt at anvende forskellige priser til enkeltstående arrangementer bredt i samfundslivet, når formålet er at motivere et underrepræsenteret køn til at deltage, det vil sige som positiv særbehandling. Det vigtige er her at se på, om prisforskellen er med til at fremme lige integration, lige indflydelse og lige muligheder. Det kan fx være arrangementer, hvis formål er at fremme kvinders interesse for en sportsgren eller mænds interesse for en sundere livsstil.

Anbefalinger

Ligestillingsloven henvender sig til den brede offentlighed og har et meget praktisk sigte med mange brugere. Virksomheder og offentlige myndigheder har som leverandører af serviceydelser et påtrængende behov for at kende deres forpligtelser i medfør af loven, så de kan tilrettelægge deres ydelser og varetage deres forretningsmæssige interesser i overensstemmelse med loven. I dag er de stort set henvist til at finde information om reglerne gennem de konkrete sager, som afgøres af Ligebehandlingsnævnet, og udfaldet af den enkelte sag er svært at forudsige, da der ikke findes offentlig tilgængelig vejledning om loven.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at praksis om ligestillingslovens regler om hvad der forbudt og lovlig forskelsbehandling efter §§ 2, 3 og 3 a, bliver mere klar og rummelig, og instituttet peger på udvalgte områder, hvor praksis bør ændres.

Instituttet anbefaler samtidig, at Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling udarbejder en juridisk vejledning til ligestillingslovens regler om forbudt og lovlig forskelsbehandling i §§ 2, 3 og 3 a.

Instituttet anbefaler endvidere, at Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling efter koordinering med de øvrige ministerier udvider bekendtgørelsen om initiativer til fremme af ligestilling med nye områder, hvor positiv særbehandling er tilladt uden dispensation, og præciserer betingelserne for at anvende positiv særbehandling i bekendtgørelsen.

KAPITEL 1

1 INDLEDNING OG BAGGRUND

Loven om ligestilling af kvinder og mænd har til formål at fremme ligestilling mellem kvinder og mænd, herunder lige integration, lige indflydelse og lige muligheder i alle samfundets funktioner med udgangspunkt i kvinders og mænds lige værd.¹ Denne analyse fokuserer på de regler i loven, som handler om adgang til varer og tjenesteydelser. Det vil sige de varer og services, som vi bruger og ofte betaler for i hverdagen.²

I samfundslivet findes en række servicetilbud, som skelner mellem kvinder og mænd på forskellig måde. Det er ligestillingslovgivningens opgave at håndtere disse forskelle; nogle skal afskaffes, fordi vi finder dem uacceptable, mens andre forskelle skal beskyttes, fordi vi finder dem værd at bevare. Lovens regler om forbudt og lovlig forskelsbehandling udgør de praktiske værktøjer i den forbindelse, og de åbner for fortolkning, i nogle tilfælde også andre fortolkninger end den der er fastlagt i praksis.

I 2014 blev Bella Sky Hotel i København dømt for ulovlig forskelsbehandling i Østre Landsret, fordi hotellet havde en særlig etage kun for kvinder.³ Samme år afgjorde Østre Landsret, at det er i orden for frisører at tage forskellige priser for klipning af henholdsvis kvinder og mænd.⁴ Begge sager har været debatteret og kritiseret i medierne. Der har også fra juridisk side været rejst kritik af den måde, lovgivningen fortolkes på. Kritikken går blandt andet på, at ligestillingsloven reelt giver Ligebehandlingsnævnet og domstolene en bredere skønsmargin, dvs. større muligheder for at tillade forskelsbehandling, end den de nu anvender, når de skal vurdere, om en forskelsbehandling kan tillades.⁵

I 2016 har især kønsopdelte svømmehold været genstand for offentlig og politisk debat om legitimiteten af denne kønsopdeling. Reglerne interesserer mange, og de har en meget stor praktisk betydning. Derfor rejser de praktiske eksempler på brugen af loven ikke kun juridiske diskussioner, men kalder også på drøftelser af ligestillingspolitisk karakter, som kan afdække kvinders og mænds behov, interesser og normer i stadig forandring.

Institut for Menneskerettigheder finder, at de gældende regler åbner større muligheder for lovlig forskelsbehandling, end praksis giver udtryk for. Loven skal

sikre effektiv beskyttelse mod kønsdiskrimination, og den skal samtidig rumme de behov for forskellig behandling af kvinder og mænd, som eksisterer i samfundets daglige liv. Hverdagens ligestilling mellem kvinder og mænd skal være tydelig, både for de berettigede og de forpligtede. Den offentlige debat har karakteriseres nogle af disse praktiske problemstillinger som uinteressante og uden betydning. Det er de efter instituttets opfattelse ikke, for det er en vigtig kvalitet i samfundets offentlige liv, at disse grundlæggende rettigheder til ligebehandling forstås og respekteres bredt i samfundet.

Derfor offentliggjorde Institut for Menneskerettigheder i 2013 en juridisk analyse af kvinders og mænds adgang til tjenesteydelser⁶ og fremlagde i 2014 en analyse af ligestillingsloven,⁷ hvor instituttet pegede på en række uklarheder i forhold til, hvordan reglerne skal anvendes. Instituttet anbefalede i den forbindelse, at Ligestillingsministeriet og øvrige relevante ressortministerier opdaterer bekendtgørelser og vejledninger, så det fremgår, hvornår det er lovligt at forskelsbehandle, enten ud fra et legitimt formål eller som positiv særbehandling.

Denne analyse har til formål at følge op på de nævnte anbefalinger. Analysen indeholder bidrag til en tydeliggørelse af, hvad der er lovligt og ulovligt i lovens forstand. Den giver også instituttets bud til en mere klar og rummelig praksis på udvalgte områder. Kønsopdeling af service og forskellige priser i samfundet skal være mulig inden for lovens rammer, og disse rammer skal være kendte og begrundede; de skal være gennemsigtige. Det er instituttets ønske at styrke forståelsen for ligestillingslovens regler og virkemidler og derved skabe større respekt for dens formål og principper.

KAPITEL 2

2 LIGESTILLINGSLOVENS FORBUD

Den grundlæggende bestemmelse i ligestillingsloven er et forbud mod kønsdiskrimination i § 2, som skal sikre mod diskrimination af kvinder og mænd i alle samfundets funktioner. Uanset forbuddet i lovens § 2 er der mulighed for undtagelser i § 3 og § 3 a, som ud fra forskellige hensyn og begrundelser åbner adgang til lovlig forskellig behandling af kønnene. Disse omtales i kapitel 3. Der er også vedtaget et EU-direktiv⁸ om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser, hvis bestemmelser blandt andet er gennemført i ligestillingsloven.

Langt størsteparten af samfundets funktioner er fælles for kvinder og mænd. Her er det ikke repræsentanter for de to køn men borgeren, eller med andre ord den brede offentlighed, der bruger service og køber varer. Og her skal der være lige adgang uden nogen form for kønsdiskrimination.

Forbuddet mod direkte og indirekte forskelsbehandling fremgår af ligestillingslovens § 2, stk. 1. Efter § 2, stk. 2 foreligger der direkte forskelsbehandling, når en person på grund af sit køn behandles ringere end en anden i en tilsvarende situation bliver, er blevet eller ville blive behandlet. Vi sætter i denne analyse fokus på direkte forskelsbehandling.

Forbuddet handler om tilfælde, hvor der gives ringere behandling til en person, fordi denne enten er kvinde eller mand. Forbuddet betyder, at enhver person har krav på at blive behandlet individuelt, uafhængigt af hvilket køn personen har. Det er også forbudt at lægge vægt på kønsspecifikke forhold, som fx graviditet. Enhver ringere behandling af kvinder i tilknytning til graviditet og moderskab er således forbudt.

Når det gælder levering af tjenesteydelser og handel med varer, omfatter forbuddet mod kønsdiskrimination alle faser af processen, dvs. aftalens indgåelse, indholdet af aftalen og selve kontraktopfyldelsen.⁹ Når reglerne skal anvendes, er der derfor brug for en nuanceret forståelse af de mange forskellige faktiske forhold, som indgår i faserne i denne proces.

En stor del af de sager om adgang til varer og tjenesteydelser, der behandles af Ligebehandlingsnævnet, handler om direkte diskrimination, dvs. lovligheden af tilbud og ydelser, som direkte er rettet til det ene køn eller som er forskellige for kvinder og mænd. Ligebehandlingsnævnet afviser efter fast praksis forskellige priser til kvinder og mænd for samme ydelse eller vare, som tilbydes offentligheden, fx adgang til diskoteker. Praksis i forhold til kønsopdelte tilbud, fx i form af forskellig adgang til ydelser, er mere varieret.

Det er ikke formålet med § 2 at gøre alle forskelle i ydelser/tilbud til kvinder og mænd ulovlige. Formuleringen af bestemmelsen åbner flere muligheder for forskellig behandling af kvinder og mænd, som ikke er forbudt i § 2's forstand. Forskellig behandling af kvinder og mænd er tilladt, når betingelserne om "ikke ringere behandling" og "ikke tilsvarende situation" er opfyldt. Disse to betingelser omtales i det følgende.

2.1 IKKE RINGERE BEHANDLING

Ikke alle forskelle i behandlingen af kvinder og mænd kan siges at være udtryk for "ringere behandling" i lovens forstand. Det afgørende er således ikke, om de to køn behandles ens, men om det ene køn behandles ringere end det andet. Vurderingen af om der foreligger ringere behandling indebærer en kvalitativ vurdering af den forskelle, der er klaget over. Det betyder, at det ikke i alle tilfælde er tilstrækkeligt udelukkende at konstatere, at der objektivt set foreligger en forskel. Ligebehandlingsnævnet har i flere sager tilladt forskelle i vilkår eller varer, fordi det ene køn ikke blev behandlet ringere i lovens forstand.¹⁰ Det er endvidere lovligt at opkræve forskellig betaling for betjening af en kvinde og en mand, når det er begrundet i forskelle i omkostninger, fx forbrug af tid eller råvarer.

Kønsopdeling i forbindelse med udbud af serviceydelser er en form for direkte forskelsbehandling. Det er imidlertid lovligt at etablere ligeværdig kønsadskillelse, dvs. hvor kønnene gives adskilte men ligeværdige tilbud. Ifølge EU-direktivets betragtning 17 kræver princippet om ligebehandling ikke, at der altid skal leveres faciliteter til mænd og kvinder på et fælles grundlag, så længe de ikke leveres på gunstigere betingelser til medlemmer af det ene køn. Hvis denne betingelse om ligeværdighed er opfyldt, kan en klage, som drejer sig om selve kønsadskillelsen, som udgangspunkt tilbagevises.

Daværende Ligestillingsnævnet fandt kønsadskillelse ligeværdig i en sag vedrørende spørgsmålet om, hvorvidt forskellige adgangsforhold for kvinder og mænd ved et offentligt møde var i strid med ligestillingsloven.¹¹

2.2 SAMMENLIGNELIG SITUATION.

Forbuddet i § 2 i ligestillingsloven gælder for de tilfælde, hvor kvinder og mænd befinder sig i "en tilsvarende situation". Det benævnes ofte som en sammenlignelig situation. Det generelle ligebehandlingsprincip indebærer, at ensartede situationer ikke må behandles forskelligt og forskellige situationer ikke behandles ens, medmindre forskelsbehandlingen er objektivt begrundet. Denne sammenlignelighed skal vurderes i lyset af indholdet og formålet med den foranstaltning eller den ydelse, som fører til de pågældende forskelle.¹²

Om en forskellig behandling er ulovlig afhænger derfor helt grundlæggende af de konkrete situationer, som de personer, man ønsker at ligestille, er i. Hvis man ved at sammenholde disse situationer finder, at "hovedpersonen" ikke befinder sig i en sammenlignelig situation vurderet i forhold til sammenligningspersonen, så kan der ikke forekomme direkte diskrimination. Det betyder, at personer af et køn kan behandles bedre eller ringere end personer af det andet køn. Som eksempel kan nævnes forskellig behandling af kvinder og mænd i forbindelse med sundhedsydelse, når disse forskelle er begrundet i fysiske forskelle mellem kvinder og mænd.¹³ De fysiske forskelle mellem kvinder og mænd betyder, at det i lovens forstand ikke giver mening at sammenligne kvinder og mænd. Ligebehandlingsnævnet har i en sag fundet, at det var lovligt iht. § 2 kun at give gratis HPV-vaccine til piger, da drenge pga. fysiske forskelle ikke er i en tilsvarende situation.¹⁴ Andre eksempler kan være situationer, som fx graviditet, som udelukkende kvinder kommer i. Forskellig behandling i sundhedsvæsenet i denne type situationer er derfor umiddelbart lovligt, dvs. uden at det er nødvendigt at påberåbe sig undtagelsesreglerne i § 3 og § 3 a.

KAPITEL 3

3 LOVLIG FORSKELSBEHANDLING

En konkret forskelsbehandling, som må anses for forbudt efter ligestillingslovens § 2, kan alligevel være tilladt, enten som positiv særbehandling efter § 3 eller ud fra et lovligt formål med lovlige midler efter § 3 a, som omtales nedenfor.

På nogle samfunds- og livsområder har de to køn forskellige behov, adfærd og ønsker. Dette afspejles i udbuddet af offentlige og private serviceydelser i form af tilbud, der er gjort forskellige. Formålet kan være at give et underrepræsenteret køn lige adgang til samfundets funktioner- eller at sikre, at behov, som kun det ene køn har, tilgodeses. Nogle tilbud følger en lang tradition for kønsopdeling, fx i sportsaktiviteter og foreningsliv. Andre er nye og udtrykker fx erhvervslivets ønske om at tilgodese kønsspecifikke behov og ønsker fra udvalgte grupper af kunder.

Der findes mange forskellige typer kønsopdelte og kønsspecifikke tilbud i Danmark anno 2015, og det samme er tilfældet i de andre europæiske lande, som er omfattet af EU-direktivet.¹⁵ I nogle tilfælde har begge køn et ønske om ikke at møde det andet køn, når de gør brug af en facilitet. Fx toilet, omklædnings- og bade faciliteter er i vidt omfang opdelt. I andre tilfælde opfylder et tilbud behov eller interesser, som kun det køn har. Det kan endelig også være tjenesteyderens faglige specialisering i ydelser til målrettet det ene køn eller ydelsen biologiske karakter, der gør udfaldet. Tilbuddene til henholdsvis kvinder og mænd kan derfor være begrundet i vidt forskellige mål, fx hensyntagen til fysiske forskelle, blufærdighed og privatliv eller for at tilgodese behov for tryghed, personlig sikkerhed eller sociale relationer. I nogle tilfælde indgår de kønsspecifikke tilbud som en del af en i øvrigt fælles ydelse.

Der tegner sig nogle hovedlinjer i den forskelsbehandling, som viser sig i forbindelse med kønsspecifikke tilbud og service: 1) Der gives kun adgang for ét køn, 2) Der gives ligeværdig adgang for begge køn, men kønsopdelt og 3) Der opkræves forskellige priser til kvinder og mænd for samme ydelse. De kønsrelaterede tilbud og ydelser giver anledning til et stort antal klager til Ligebehandlingsnævnet, fx om adgang til fitnesscentre, svømmehaller, hoteller og cafeer samt om forskellig priser for kvinder og mænd hos frisører eller på diskoteker.¹⁶

3.1 POSITIV SÆRBEHANDLING - § 3

Efter § 3 i ligestillingsloven kan foranstaltninger til fremme af ligestilling være tilladt, når de har til formål at forebygge eller opveje forskelsbehandling på grund af køn. Denne form for "hjælp" til det ene køn betegnes i det følgende positiv særbehandling. EU-direktivets formulering i artikel 6 lægger vægt på, at der for at sikre fuld ligestilling mellem mænd og kvinder i praksis kan anvendes særlige foranstaltninger for at forebygge eller kompensere for ulemper på grund af køn. De særlige foranstaltninger tillades som midlertidige foranstaltninger og skal ophøre, når den ønskede ligestilling er opnået. Enhver begrænsning af forbuddet skal være nødvendigt og forholdsmæssig. Lovens ordning er, at positiv særbehandling af det ene køn er forbudt, medmindre der foreligger dispensation. Dispensation kan forekomme på to måder.

For det første kan den enkelte ressortminister fravige forbuddet mod forskelsbehandling på grund af køn på sit område ved at tillade konkrete særlige (positive) foranstaltninger til fremme af ligestilling. Det er en betingelse, at formålet er at forebygge eller opveje forskelsbehandling på grund af køn (§ 3, stk. 1). Den myndighed, virksomhed eller organisation, der ønsker at få en sådan dispensation fra § 2, skal derfor søge om tilladelse fra den relevante minister. Hvis der ikke foreligger en dispensation efter § 3, stk. 1, vil den pågældende forskelsbehandling blive bedømt efter § 2 eller eventuelt § 3 a. Et eksempel på en tilladelse fra et fagministerium var det såkaldte YDUN-program, som var målrettet kvindelige forskere og skulle styrke talentudnyttelsen i dansk forskning ved at fremme en mere ligelig kønssammensætning i forskningsmiljøerne i Danmark.¹⁷ Dette program kørte i 2014 og er nu lukket.

Det er ikke let at få viden om, hvilke konkrete dispensationer der er givet i Danmark efter ligestillingslovens § 3, stk. 1.¹⁸ Det fremgår derimod af ligebehandlingsloven, at de dispensationer, der gives på denne lovs område, skal indberettes af det pågældende ressortministerium til ministeren for ligestilling.¹⁹ Der er ikke en tilsvarende forpligtelse for de dispensationer, der gives på ligestillingslovens område. Og der er ingen pligt for ligestillingsministeren til at offentliggøre givne dispensationer. Det er således ikke muligt for udbydere af service mv. at få kendskab til, hvilke konkrete dispensationer der er givet inden for området for varer og tjenesteydelser. Efter instituttets opfattelse bør der være nem adgang for offentligheden til at gøre sig bekendt med enkeltdispositioner fra alle ministerområder inden for ligebehandlingslovens og ligestillingslovens område. Dels kan en sådan dispensation have betydning ud

over sit område, og dels medvirker den til at øge viden om ligestillingslovens formål og virkning.

For det andet er en række initiativer til fremme af ligestilling tilladt ved bekendtgørelse i medfør af lovens § 3, stk. 2. Ligestillingsministeren fastsatte i 2004 i Bekendtgørelsen om initiativer til fremme af ligestilling²⁰ en række kriterier for give mulighed for en smidig og hurtig iværksættelse af initiativer, der kan igangsættes som positive særforanstaltninger, uden at der skal indhentes særskilt dispensation hos ressortministeren. Der er udarbejdet en vejledning til bekendtgørelsen.²¹

Bekendtgørelsen tillader en række aktiviteter. Uden for arbejdsmarkedet, dvs. på ligestillingslovens område, gælder § 2 om kursus- og uddannelsesvirksomhed og § 6 om hold og undervisning inden for idræt. Formentlig gælder § 1 om forsøgs- og udviklingsaktiviteter også uden for arbejdsmarkedet. I § 2 tillades det "at etablere kursus- eller uddannelsesvirksomhed af op til 6 måneders varighed for det ene køn, hvis formålet er at fremme ligestilling af kvinder og mænd...". Det fremgår af vejledningen, at bestemmelsen sigter på fx madlavningskurser, kurser i bilreparation, særlige temadage og – aftner samt oplysningskampagner. I § 6 tillades det "at etablere hold og undervisning mv. for det ene køn inden for idræt, herunder svømning mv. Det gælder både i private foreninger og inden for offentlig forvaltning".

Bekendtgørelsen giver i øvrigt mulighed for anvendelse af positive særforanstaltninger på arbejdsmarkedet i forhold til rekruttering, annoncering, ansættelse, kurser og uddannelsesvirksomhed samt i relation til erhvervsuddannelse.

Efter bekendtgørelsens § 5 skal de ligestillingsredegørelser, som ministerier, kommuner og regioner udarbejder hvert andet år²² indeholde oplysninger om myndighedens iværksatte initiativer efter bekendtgørelsens §§ 1-4. § 6 er ikke medtaget i denne oplysningspligt, ligesom de initiativer, som iværksættes af private aktører, herunder private virksomheder, generelt ikke er omfattet af bekendtgørelsens oplysningspligt. I følge vejledningen til bekendtgørelsen skal de oplysninger, som de offentlige myndigheder giver i henhold til § 5, vise, hvilke initiativer, myndigheden har sat i værk eller givet tilladelse til. Oplysningerne bør indeholde varigheden af initiativet, og det bør også beskrives, hvordan myndigheden følger op på initiativet. Hvis initiativet ikke er afsluttet, skal det fremgå, hvordan myndigheden vil måle resultaterne. Disse oplysninger er, så vidt instituttet kan konstatere, dog ikke tilgængelige i den hovedrapport om ligestillingsredegørelser, som udgives hvert andet år.

Der er efter instituttets opfattelse behov for en opdatering af såvel bekendtgørelse og vejledning, sådan at både offentlige og private udbydere af serviceydelser informeres om de samfundsområder, hvor initiativer tillades uden dispensation, og de vejledes om de betingelser, som skal være opfyldt.

Ligebehandlingsnævnet har så vidt ses endnu ikke anvendt bekendtgørelsens § 2 i sin praksis. Nævnet har derimod anvendt bekendtgørelsens § 6 i forbindelse med klager over særlige åbningstider for kvinder i svømmehaller.²³ Det er i den forbindelse en overvejelse værd, at en del af de kvinder, som af forskellige årsager - for eksempel blufærdighed eller religion - ønsker at benytte en svømmehal uden at blive set af mænd, formentlig har et mere varigt behov for de særlige åbningstider for kvinder, dvs. et behov som ikke kan afhjælpes på midlertidig basis. Er det tilfældet, bør de særlige åbningstider snarere eller tillige vurderes som (lovlig) varig forskelsbehandling efter ligestillingslovens § 3 a, som beskrevet nedenfor.

3.2 LEGITIM FORSKELSBEHANDLING - § 3 A

Uanset ligestillingslovens § 2 kan forskelsbehandling af det ene køn være lovlig efter § 3 a, hvis den er begrundet i et legitimt mål, forudsat midlerne til at opfylde det lovlige formål er hensigtsmæssige og nødvendige. En forskelsbehandling, som er ulovlig efter § 2, kan derfor alligevel være lovlig, hvis den opfylder de specifikke betingelser i § 3 a. For ikke at udhule diskriminationsbeskyttelsen bør bestemmelsen ifølge lovens bemærkninger fortolkes snævert. Enhver begrænsning skal være hensigtsmæssig og nødvendig. Der kan ikke foreligge lovlig forskelsbehandling, hvis de midler, som anvendes for at nå et givet legitimt mål, ikke er hensigtsmæssige og nødvendige.

Det konkrete indhold i undtagelsesbestemmelsen i § 3 a fastlægges ikke gennem et krav om dispensation; det afgøres konkret fra sag til sag, når Ligebehandlingsnævnet eller domstolene behandler en klage over overtrædelse af loven.

§ 3 a gennemfører EU-direktivets artikel 4, stk. 5, som lyder: " Dette direktiv udelukker ikke forskelsbehandling, hvis leveringen af varer og tjenesteydelser udelukkende eller først og fremmest til personer af det ene køn er begrundet i et legitimt mål, og midlerne til at opfylde dette mål er hensigtsmæssige og nødvendige". Bestemmelsen omfatter efter ordlyden den forskelsbehandling, hvor leveringen af varer og ydelser sker "udelukkende eller først og fremmest til personer af det ene køn". Det er bemærkelsesværdigt, at dette anvendelsesområde for undtagelsen ikke er præciseret i ordlyden af ligestillingslovens § 3 a. Her mangler direktivets præcisering af, at undtagelsen

drejer sig om ydelser, som leveres ”udelukkende eller først og fremmest til personer af det ene køn”; ordlyden af § 3 a giver derfor et betydeligt bredere område for undtagelsen, end direktivet lægger op til.

Der foreligger endnu ingen EU-praksis på dette område. Det vigtigste bidrag til fortolkning af § 3 a findes i EU-direktivets betragtning 16, som beskriver, hvad der skal forstås ved et legitimt mål. Et legitimt formål kan i betragtning 16 være beskyttelse af ofre for kønsrelateret vold (i tilfælde som oprettelse af kvindekrisecentre), hensyn til privatlivets fred og blufærdigheden (i tilfælde som indlogering hos en person i en del af dennes hjem), fremme af ligestilling mellem henholdsvis kvinder og mænds interesser (for eksempel frivillige organisationer, hvor kun det ene køn er repræsenteret), foreningsfrihed (i tilfælde af medlemskab af private klubber, hvor kun det ene køn er repræsenteret) og tilrettelæggelse af sportsaktiviteter (for eksempel sportsbegivenheder, som kun det ene køn har adgang til).

Eksemplerne i betragtning 16 bidrager efter instituttets opfattelse til den forståelse, at undtagelsen i § 3 a ikke sigter på de serviceydelser, som henvender sig til den brede offentlighed, dvs. hvor begge køn har adgang og gør brug af ydelsen. Anvendelsesområdet er snarere situationer, hvor kvinder og mænd har forskellige behov, og hvor varetagelse af det ene køns særlige behov derfor ikke skaber ulempe eller ulighed for det andet køn. En service, som er målrettet det ene køn, kan være integreret i et i øvrigt fælles tilbud, som fx en kvindeetage på et hotel eller en kvindeafdeling i et fitnesscenter.

EU-Kommissionen peger i sin seneste rapport om EU-direktivet på, at undtagelsen i direktivets artikel 4, stk. 5 (ligestillingslovens § 3 a) skal fortolkes snævert, og den finder det problematisk, at medlemslandene giver ”alt for omfattende muligheder” for at begrunde forskelsbehandling, fx i forbindelse med forskellige indgangspriser til diskoteker, med henvisning til artikel 4, stk. 5.

Beskrivelsen af legitime mål i betragtning 16 kan ikke anses for udtømmende. Et centralt spørgsmål er derfor, hvilke andre mål, der kan anses for legitime, og i den forbindelse, om disse mål skal være legitime ud fra en samfundsmæssig betragtning eller set ud fra den enkelte individuelle tjenesteyders perspektiv.²⁴ Et andet spørgsmål er, om økonomiske forhold og markedsinteresser kan være omfattet.

Undtagelsesreglen giver virksomheder og offentlige leverandører af service mulighed for lovligt at målrette og tilpasse deres ydelse til et køn, uden at være forpligtet til at tilbyde den til alle.

3.3 AFGRÆNSNING MELLEM § 3 OG § 3 A

Anvendelsesområderne for § 3 og § 3 a er ikke klart adskilt. Begge bestemmelser drejer sig om ydelser, som målrettes det ene køn, men formål, vilkår og rammer for denne målretning kan være forskellige. I mange tilfælde kan det være relevant at overveje begge muligheder.

De kønsspecifikke initiativer kan være tilladte på varig basis, når de tjener legitime hensyn og opfyldes med proportionale midler og dermed opfylder § 3 a. De kan også være tilladte i en begrænset periode, når de tjener til at fremme ligestillingen i overensstemmelse med § 3. Som det fremgår af betragtning 16 kan "fremme af ligestilling" imidlertid også udgøre et legitimt mål i relation til § 3 a og dermed være varigt tilladt. Afgrænsningen mellem de to typer lovlige begrundelser kan derfor være svær at drage, og mange har i praksis svært ved at drage den.²⁵

KAPITEL 4

4 EU-KOMMISSIONENS RAPPORT OM EU-DIREKTIVET

EU-Kommissionen offentliggjorde i maj 2015 en rapport om gennemførelse af EU-direktivet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser.²⁶

Kommissionen udtaler, at evalueringen af den nationale lovgivning og retspraksis viser, at der stadig er problemer med gennemførelsen af direktivet, navnlig i forbindelse med undtagelsen i artikel 4, stk. 5 (ligestillingslovens § 3 a). Det fremgår, at Kommissionen fører dialog med seks medlemslande,²⁷ herunder Danmark om mangelfuld gennemførelse af direktivet hovedsagelig i relation til anvendelsesområdet for undtagelsen i direktivets artikel 4, stk. 5. Institutet har ikke kendskab til det konkrete indhold af dialogen med Danmark.

Rapporten giver ikke en fuldstændig beskrivelse af de nationale regler, men den viser, at medlemslandene har forskellige regler og praksis, når det gælder kønsopdelte tjenesteydelser, tjenesteydelser udelukkende til det ene køn og forskelle i priserne for samme tjenesteydelse samt i forbindelse med positiv særbehandling.

Kommissionen peger på, at undtagelsen i EU-direktivets artikel 4, stk. 5 skal fortolkes snævert, og den finder det problematisk, at medlemslandene giver "alt for omfattende muligheder" for at begrunde forskelsbehandling, fx i forbindelse med forskellige indgangspriser til diskoteker, med henvisning til artikel 4, stk. 5. Denne undtagelse omfatter ifølge Kommissionen kun situationer, hvor varer og tjenesteydelser er tilgængelige udelukkende for det ene køn eller hovedsageligt for det ene køn, uden mulighed for at tilbyde varer og tjenesteydelser til den brede offentlighed. Hvis begge køn har adgang til ydelserne, så gælder der forskellige betingelser for kvinder og mænd. Kommissionen drager ikke en konklusion på baggrund af disse bemærkninger, men de må efter instituttets opfattelse forstås sådan, at når begge køn har adgang, så kan forskellige betingelser som udgangspunkt ikke lovliggøres på grundlag af artikel 4, stk. 5 (ligestillingslovens § 3 a). Denne kritik af medlemslandenes tilladelse af forskellige indgangspriser til fx diskoteker er dog ikke relevant for Danmark, hvor

forskellige diskotekspriser mv. efter Ligebehandlingsnævnets faste praksis er forbudt, jf. omtalen af lovens § 2 i kapitel 2.

Kommissionen finder det interessant, at nogle medlemslande, fx Belgien og Holland, har valgt at udarbejde en udtømmende liste over de sektorer, som kan være omfattet af undtagelsen i artikel 4, stk. 5 (ligestillingslovens § 3 a) i deres lovgivning.

I forhold til princippet om positiv særbehandling bemærker Kommissionen, at hvis undtagelsen i artikel 4, stk. 5 skal fortolkes snævert, kan positiv særbehandling være den eneste mulighed for at begrunde forskellige betingelser for adgangen til varer og tjenesteydelser, der tilbydes begge køn. Kommissionen udtaler samtidig, at det på baggrund af retspraksis²⁸ muligvis ikke er let at anvende positiv særbehandling. Kommissionen forholder sig ikke til brugen af forskellige priser som et middel til give positiv særbehandling. I England giver reglerne mulighed for, at levering af varer og tjenesteydelser målrettes eller skræddersys til personer af et bestemt køn, hvis det er godtgjort, at dette køns deltagelse eller dets anvendelse af disse varer eller tjenesteydelser er uforholdsmæssig lav.²⁹

Endelig omtaler rapporten enkelte eksempler på retspraksis fra medlemslandene. Mange lande har dog ingen eller meget sparsom retspraksis på området.

I Belgien er det forbudt at reservere adgangen til et fitnesscenter udelukkende til kvinder. I Tyskland er det ikke lovligt midlertidigt at reservere adgangen til en klub eller et medlemskab af et fitnesscenter til kvinder, hvis begrundelsen er, at man ikke var nået op på det ønskede antal kvinder. I Østrig findes det legitimt, at ønsket om at øge antallet af fodboldfans og fremme kvindefodbold berettiger, at kvinder kommer billigere ind til fodboldkampe. I Østrig anses billigere billetter til fodboldkampe til kvinder tillige for positiv særbehandling. I Tyskland er fri benyttelse af et datingwebsted for kvinder begrundet i behovet for at få kvinder til at registrere sig, hvilket vil udgøre en fordel for de mænd, der leder efter en partner på webstedet.

I flere lande foretages der en målrettet drøftelse af, hvorvidt forskelsbehandling i form af "kvindedage" mv er berettigede. I beskæftigelses- og ligestillingsudvalget i det finske parlament har man drøftet, om tilbud, der er målrettet det ene køn i forbindelse med sjældne eller særlige lejligheder, fx mors eller fars dag, og kun hvis den økonomiske værdi af tilbuddet er relativ lille, skal være tilladt.

Der foreligger på nuværende tidspunkt kun én afgørelse fra EU-Domstolen om EU-direktivet vedrørende varer og tjenesteydelser, nemlig den principielle sag om forsikringspræmier.³⁰ EU-Domstolen konkluderede i dommen, at det er uforeneligt med artikel 21 og 23 i charteret om grundlæggende rettigheder at opretholde forskelsbehandling på grund af køn i forbindelse med levering af forsikringsydelser. Rapporten forholder sig grundigt til medlemslandenes gennemførelse af dommen.

EU-Kommissionens rapport besvarer ikke de centrale spørgsmål, den selv rejser i relation til forståelsen af EU-direktivet om varer og tjenesteydelser, og de variationer, som har vist sig i medlemslandenes regler og praksis. Det oplyses dog, at EU-Kommissionen er i gang med undersøgelser af reglerne i seks medlemslande, herunder af den danske ligestillingslov. Rapporten konkluderer, at udvikling af håndhævelse og retspraksis på nationalt plan og på EU-plan må forventes at føre til en afklaring af nogle af de spørgsmål, som er rejst i rapporten.

Selv om EU-reglerne på området således langt fra er fastlagt i praksis, skal den danske håndhævelse være i overensstemmelse med EU-retten. En mere sammenhængende og klar national praksis indebærer derfor på den ene side en risiko for, at enkelte elementer underkendes i fremtidig EU-praksis. På den anden side giver den Danmark bedre mulighed for at påvirke en kommende EU-praksis.

KAPITEL 5

5 LOVGIVNINGEN I UDVALGTE EU-LANDE

I det følgende gives en kort oversigt af udvalgte regler i UK og Nederlandene. Disse lande har en forholdsvis detaljeret udfyldende national regulering af den undtagelse fra forbuddet mod diskrimination, som findes i EU-direktivets artikel 4, stk. 5.

Oplysningerne i oversigten er stykket sammen af to undersøgelser fra henholdsvis 2008 og 2009 foretaget for EU-Kommissionen af det europæiske netværk af juridiske eksperter i kønsligestilling³¹ og EQUINET's rapport om de europæiske ligebehandlingsorganers erfaringer med EU-direktivet.³² EQUINET er det europæiske netværk af ligebehandlingsorganer.³³ Instituttet har også anvendt oplysninger fra en mindre, ikke offentliggjort undersøgelse, som er foretaget af det belgiske ligebehandlingsorgan i sommeren 2015. Den belgiske ligebehandlingslovgivning indeholder en hjemmel til at fastlægge mere detaljerede regler for undtagelser fra forbuddet mod kønsdiskrimination i forbindelse med levering af varer og tjenesteydelser (direktivets art. 4, stk. 5). Disse detaljerede regler er endnu ikke fastsat. Det belgiske ligebehandlingsorgan har i den anledning stillet spørgsmål til de øvrige ligebehandlingsorganer for at indsamlet oplysninger om de øvrige EU-landes regulering af dette område.

5.1 UK

I UK er EU-direktivet gennemført i Equality Act 2010, som er et omfattende og detaljeret regelsæt. Relevant for denne analyse er især reguleringen af Separate and Single Sex Services.³⁴ § 26 handler om kønsopdelte ydelser (Separate services for the sexes). § 27 handler om ydelser forbeholdt det ene køn (single-sex services).

Efter § 26 er kønsopdeling af ydelser (separate services for the sexes) tilladt, hvis en fælles ydelse for personer af begge køn ville være mindre effektiv. Forskellige kønsopdelte ydelser til henholdsvis kvinder og mænd er endvidere tilladt, hvis en fælles ydelse ville være mindre effektiv, og hvis det ene køns behov for ydelsen medfører, at det ikke er praktisk rimeligt at tilbyde ydelsen på anden måde end ved at tilbyde adskilte og forskellige ydelser.

Efter § 27 er ydelser forbeholdt det ene køn (single-sex services) tilladt, hvis:

- kun personer af ét køn har behov for ydelsen
- ydelsen også tilbydes som en fælles ydelse til begge køn, og ydelsen ikke ville være tilstrækkelig effektiv, hvis den kun fandtes som en fælles ydelse
- en fælles ydelse til begge køn ville være mindre effektiv, og det behov for ydelsen, som begge køn har, medfører, at det ikke er praktisk rimeligt at tilbyde adskilte ydelser til hvert køn
- ydelsen tilbydes på et hospital (eller dele af det) eller et andet sted, hvor brugere har behov for speciel omsorg, supervision eller opmærksomhed
- ydelsen normalt bruges af to eller flere personer samtidigt, og omstændigheder taler for, at en person med rimelighed kan protestere over tilstedeværelsen af en person af det modsatte køn
- ydelsen kan involvere fysisk kontakt mellem en bruger og en anden, og denne anden person med rimelighed kan klage over, at brugeren er af modsat køn.

I alle tilfælde skal den konkrete service udgøre et proportionalt middel til at opnå et legitimt mål.

I tilfælde, hvor der er kønsopdelte tilbud eller "single sex-services", fastlægges retningslinjer for, hvordan tjenesteyderen skal behandle transpersoner. Der tages endvidere stilling til religiøse begrundelser for kønsadskillelse.

Loven indeholder også bestemmelser om varetagelse af forbud mod kønsdiskrimination og diskrimination pga. kønsskifte i forbindelse med fælles indkvartering (Communal accomodation).³⁵

5.2 NEDERLANDENE

Lovgivning har siden 1994 haft en lukket liste over undtagelser fra forbuddet mod kønsdiskrimination, dvs. også før gennemførelsen af EU-direktivet. Den er fastlagt i en såkaldt Equal Treatment Decree.

Efter den hollandske Equal Treatment Act kan kønsopdelte serviceydelser kun retfærdiggøres, hvis kønsopdelingen opfylder en af 3 betingelser:

- 1) De skal opfylde betingelserne for positiv særbehandling
- 2) De kan etableres som nødvendige for beskyttelsen af kvinder og moderskab
- 3) De kan etableres som et tilfælde, hvor "køn er afgørende". For så vidt angår disse tilfælde delegeres definitionen af dem til en Ministerial Order (Equal Treatment Decree). Denne oplister situationer inden for følgende områder:

- sanitære faciliteter (omklædnings- og soverum, saunaer (forudsat at disse faciliteter stilles ligeligt til rådighed for begge køn)

- skønhedskonkurrencer
- sportskonkurrencer (forudsat at der er en relevant kønsbetinget forskel)
- beskyttelse af sundhed
- seksuel chikane og vold
- beskyttelse af moralen hos personer under 16.

Ud over disse situationer, er der meget begrænsede muligheder for at levere eller tilbyde kønsopdelte serviceydelser.

KAPITEL 6

6 OVERVEJELSER I FORBINDELSE MED UDVALGTE DANSKE AFGØRELSER

I dette kapitel fremlægger Institut for Menneskerettigheder overvejelser om praksis og behovet for ændring af praksis. Vi har valgt de sagsområder i Ligebehandlingsnævnets praksis, som i særlig grad har givet anledning til offentlig debat og kritik.

6.1 BELLA SKY HOTEL - KVINDEETAGE

Sagen³⁶ handlede om, hvorvidt det var i strid med ligestillingsloven, at hotellet forbeholdt 20 ud af 812 værelser til kvindelige gæster på en særlig kvindeetage. Ligebehandlingsnævnets flertal gav klageren ret i, at kvindeetagen stred mod lovens § 2. Ligebehandlingsnævnet fandt ikke fuldt tilstrækkeligt grundlag for at anse indretningen (med kvindeetagen) for omfattet af ligestillingslovens § 3 a, stk. 1, som et legitimt mål, der kan begrunde en sådan forskelsbehandling. Nævnet anførte samtidig, at hotellet ikke havde søgt om dispensation efter lovens § 3, stk. 1. Ligebehandlingsnævnets mindretal fandt, at kvindeetagen var lovlig, fordi den kunne begrundes med begrænsning af risikoen for kønsrelateret chikane, som er et legitimt mål. Mindretallet henviste endvidere til, at kvindelige og mandlige kunder havde adgang til værelser af samme kvalitet til samme pris. Da hotellet ikke rettede sig efter afgørelsen, indbragte Ligebehandlingsnævnet sagen for domstolene. Sagen blev afgjort i Østre Landsret.³⁷

Sammenfatning af de væsentligste argumenter i sagen ved Østre Landsret:

Klageren fandt oplysning om kvindeetagen på en netavis. Han finder, at det er udtryk for en stærkt provokerende og dæmoniserende holdning til mænd, at de udelukkes fra kvindeetagen, fordi nogle kvinder er utrygge ved mænd.

Hotellet ønsker at imødekomme nogle kvinders ønske om privatlivets fred, blufærdighed, samt tryghed og sikkerhed, når de opholder sig på et hotel eller i øvrigt rejser alene. Hotellets vurdering baseres bl.a. på en

undersøgelse af kvinders ønsker i forbindelse med hotelindretning, som hotellet har fået foretaget. Nogle kvinder oplever at være i risiko for overfald eller uønskede situationer, herunder ved rejse i andre lande/ kulturer. Hotellet har kunder, der ønsker at få værelser i et område, der er forbeholdt kvinder. Hotellet anfører også, at det ikke er udelukket at henvise til forretningsmæssige hensyn. Hotellet erklærer sig villig til at indrette nogle værelser til mænd ud fra samme princip.

Ligebehandlingsnævnet finder ikke, at etableringen af kvindeetagen er begrundet i et legitimt mål. Hotellet har ikke påvist de forhold, der gør det muligt at identificere det formål, der forfølges ved etableringen af kvindeetagen. Det skal være et hensyn, som er nævnt i § 3 a. Etagen er udelukkende begrundet i forretningsmæssige hensyn, hvilket er en begrundelse som er afvist af Højesteret i sagen om datingydelse. Etagen er dermed ikke begrundet i nogle af de hensyn, som nævnes i § 3 a. De nævnte hensyn kan i øvrigt varetages med mindre indgribende foranstaltninger.

Østre Landsret afviser, at et forbud mod mænd på kvindeetagen er begrundet i et legitimt mål, jf. § 3 a. Det er ikke nødvendigt at forbyde mænd adgang til bestemte afsnit af hotellet for at varetage hensyn til blufærdighed, privatlivets fred eller påviste problemer i forhold til kvinders sikkerhed i relation til vold eller sexchikane.

Flertallet finder derfor, at der foreligger overtrædelse af ligestillingslovens § 2, stk. 2, når mænd ikke har adgang til kvindeetagen, heller ikke, hvis alle andre værelser med en tilsvarende udsigt er udlejet, og der samtidig er ledige værelser på kvindeetagen. Derved er mænd henvist til at leje et værelse med dårligere udsigt. De er endvidere helt afskåret fra at få et værelse, hvis alle øvrige værelser er udlejet.

Mindretallet finder ikke, at forskellen på værelserne på kvindeetagen og hotellets standardværelser er af kvalitativ karakter, men alene æstetisk. Den omstændighed, at mænd pga. køn ikke har adgang til en etage på det i øvrigt meget store hotel er ikke omfattet af begrebet ”ringere behandling” i § 2.

Efter Institut for Menneskerettigheders opfattelse åbner ligestillingsloven for fortolkninger, som tillader den pågældende kvindeetage. Dette resultat kan baseres på ligestillingslovens § 2, men også lovens § 3 og § 3 a kan, afhængig af den valgte argumentation, være anvendelige.

Instituttet er enig med landsrettens mindretal i, at kvindeetagen kunne anses for lovlig på grundlag af en fortolkning af forbuddet i § 2. Mindretallet fandt, at forskellen på de værelser, som alle havde adgang til, og de værelser, som kun kvinder havde adgang til, ikke var af kvalitativ karakter men alene æstetisk. Den omstændighed at mænd ikke havde adgang til netop denne etage var ikke omfattet af begrebet "ringere behandling" i § 2. Det giver efter instituttets opfattelse god mening at udvikle et mere nuanceret blik for, hvornår der er tale om ringere behandling i lovens forstand.

En anden mulighed er at tillade etagen i henhold til § 3 a, dvs. ud fra legitime mål og proportionale midler, sådan som Ligebehandlingsnævnets mindretal gjorde i nævnets afgørelse. Efter instituttets opfattelse kunne hotellets tilbud forstås som legitim hensyntagen til blufærdighedsfølelse, følelse af utryghed eller religion hos en helt specifik gruppe af kvindelige gæster. Bestemmelsen i § 3 a åbner for særlige ordninger for det ene køn med henblik på at tilgodese et legitimt og kønsrelateret behov, dvs. et behov som ikke er generelt eller ens for begge køn. Det er imidlertid afgørende, at de midler, der tages i brug, ikke går for vidt. Derfor må antallet af værelser, der reserveres, og den forbudte adgang for mænd, vurderes konkret i forhold til, om det er nødvendigt for at nå målet. Denne vurdering resulterer efter vores opfattelse i, at midlerne også var lovlige. Østre Landsret afviste, at forbud mod mænd er begrundet i et legitimt mål efter § 3 a. Det fremgår imidlertid ikke af dommen, om det var de mål, som hotellet anførte, eller om det var midlerne, der ikke ansås for lovlige. Den kortfattede formulering synes ikke helt at udelukke, at landsretten fandt målet legitimt, men ikke midlerne, dvs. forbuddet mod mænd.

Efter de engelske regler kan man efter instituttets opfattelse også godt nå frem til, at kvindeetagen kunne tillades. Reglerne, som er omtalt i kapitel 5, er formuleret som en række betingelser for at tillade ydelser forbeholdt det ene køn.³⁸ En af betingelserne går ud på, at en ydelse forbeholdt det ene køn kan være tilladt, hvis ydelsen også tilbydes som en fælles ydelse til begge køn, men ikke ville være tilstrækkelig effektiv, hvis den kun fandtes som en fælles ydelse.

6.2 FRISØRPRISER TIL KVINDER OG MÆND

Sagerne³⁹ handlede om, hvorvidt to frisørsaloners prisskiltning med forskellige priser for henholdsvis "herreklip" og "dameklip" var i strid med ligestillingsloven. Ligebehandlingsnævnet fandt det i begge sager ikke sagligt begrundet, at indklagede havde forskellige priser for klipning af mænd og kvinder, og lagde vægt på, at der ved annonceringen af priserne som kriterium alene henvises til kønnet og ikke til behandlingens karakter og omfang som afgørende for prisen. Ligebehandlingsnævnet gav derfor klager medhold i, at priserne stred mod

lovens § 2. Frisørsalonerne ville ikke efterkomme afgørelsen, hvorfor Ligebehandlingsnævnet indbragte sagerne for domstolene. Sagerne blev afgjort i Østre Landsret.⁴⁰

Sammenfatning af de væsentligste argumenter i sagerne ved Østre Landsret:

Klagerne klager over forskellige frisørpriser til kvinder og mænd. I den ene sag har klageren, som var en kvinde med kort hår, fundet de vejledende forskellige priser på salonens hjemmeside. På denne baggrund klager hun, da hun fandt disse priser kønsdiskriminerende, idet hun skulle betale mere for at blive klippet end mænd med samme frisur som hendes.

De to frisørsaloner anfører, at de forskellige vejledende priser afspejler omfanget af den konkrete arbejdsopgave. Behandling af kvinder tager generelt længere tid, og den kræver generelt flere produkter. Den endelige pris fastlægges i salonen, alt efter kundens hår og ønsker for behandlingen, og den baseres på en af frisøren foretaget faglig vurdering. Der er kutyme for, at behandlingen aftales individuelt med kunden, jf. ordene "vejledende priser".

Salonerne anfører endvidere, at der er tale om sundhedspleje, og derfor ikke en "tilsvarende situation". Der kan derfor ikke foreligge forskelsbehandling efter § 2. Den anvendte annoncering med prisskiltning med vejledende priser for mænd og kvinder er udtryk for en mere end 100 år gammel kutyme, som er begrundet i faktuelle forhold vedrørende sundhedspleje. Endvidere er prisforskellen objektivt begrundet i et legitimt formål og midlerne hensigtsmæssige og nødvendige i overensstemmelse med § 3 a.

Ligebehandlingsnævnet lægger vægt på, at ydelserne "dameklip" og "herreklip" er kønsafhængige, dvs. salonerne har forskellige priser for klipning af kvinder og mænd. Det eneste kriterium for fastsættelsen af prisen er kønnet, idet der ikke henvises til behandlingens karakter og omfang. De angivne priser må endvidere forstås sådan, at der ikke er tale om forhandlingsoplæg men om minimumspriser. Der er således ikke tale om vejledende priser, når dette ikke klart fremgår for den potentielle kunde. Der er ikke tale om sundhedspleje i lovens forstand.

Betingelserne for at anvende undtagelsesbestemmelsen i § 3 a er heller ikke opfyldt, da der ikke er påvist et legitimt hensyn. Endvidere er den kønsrelaterede prisforskel for vidtgående. En dækning af omkostninger

kan opnås gennem en prisdifferentiering efter behandlingens karakter, som vil være i overensstemmelse med proportionalitetskravet i § 3 a. Østre Landsret lægger til grund, at betegnelserne "dameklip" henholdsvis "herreklip" i frisørbranchen generelt anvendes til at betegne to forskellige ydelser. Til dameklip anvendes mere kompleks klipping, flere produkter og mere råd og vejledning, og den tager gennemsnitligt længere tid. Herreklip betegner en mere simpel klippeteknik, og der anvendes færre produkter og mindre rådgivning og vejledning. Da der er tale om to forskellige ydelser, herunder med et forskelligt tidsforbrug, kan de forskellige priser for "dameklip" og "herreklip" ikke anses for forskelsbehandling, som er forbudt efter § 2.

Landsretten finder endvidere, at det forhold, at de to forskellige ydelser identificeres ved en henvisning til den typiske købers køn, heller ikke i sig selv udgjorde kønsdiskrimination.

Retten behandlede desuden spørgsmålet om, hvorvidt der ville være tale om kønsdiskrimination, såfremt de to klagere ved fremmøde i salonen var blevet nægtet ydelsen "herreklip" med den begrundelse, at ydelsen ikke udbydes til kvinder.

Landsrettens flertal finder ikke grundlag for at antage, at de forskellige priser gav grundlag for at antage, at kvinder skulle være udelukket fra at få ydelsen "herreklip", ligesom de øvrige oplysninger i sagen heller ikke skabte en sådan formodning. Da klagerne ikke har henvendt sig i de respektive saloner og anmodet om "herreklip" og blevet nægtet denne ydelse, har de ikke været udsat for kønsdiskrimination.

Mindretallet finder, at den anvendte prisskiltning, der intet angiver om, at "herreklip" og "dameklip" er forskellige ydelser, skaber en formodning for, at en kvinde ikke kan vælge at blive klippet til den lavere pris, som tilbydes for "herreklip" og for, at en mand ikke betaler samme højere pris som en kvinde, der får en kompliceret klipping. Derfor skal frisørvirksomhederne ikke blot bevise, at "herreklip" og "dameklip" er to forskellige ydelser men også, at kvinder har samme adgang som mænd til at få en herreklipping til den billigere pris, og at mænd, som ønsker en mere kompliceret klipping, betaler samme højere pris som kvinder.

Da salon Stender har forklaret, at priserne fastsættes pr. konduite, har Stender bevist, at virksomheden ikke forskelsbehandler ved at nægte at "herreklippe" kvinder til den lavere pris eller ved at "dameklippe" mænd til den lave pris for herreklip. Da der ikke blev afgivet forklaringer fra salon Cha Cha Cha A/S om, hvordan man i salonen konkret behandler anmodninger fra kvinder om at få en herreklipping til den billige pris, har

denne salon ikke bevist, at kvinder, som ønskede en herreklipping til den lavere pris, der ifølge prislisten gjaldt behandlinger "til mænd", kunne få en sådan.

Endnu en sag er efterfølgende blevet bedømt ved domstolene. Den handlede om en korthåret kvinde, som ønskede at blive klippet til en billigere pris end den pris på dameklip, som var oplyst. Salonen havde højere priser for dameklip end for herreklip, og kvinden blev nægtet en herreklip og dermed den billigere pris. Ligebehandlingsnævnet fandt i overensstemmelse med sin praksis, at der var sket overtrædelse af § 2.⁴¹ Nævnets afgørelse i sagen er truffet inden Østre Landsrets behandling af nævnets tidligere afgørelser i de to ovennævnte sager. Da salonen ikke efterkom afgørelsen, blev sagen indbragt for retten i Kolding, som afsagde dom efter landsretten havde truffet sin afgørelse.⁴² I dom af 2. september 2015 fandt retten, at der forelå overtrædelse af § 2. Retten lagde til grund, at salonen afslog at give kvinden en herreklipping, og at den heller ikke, efter at hun havde fravalgt vask og hårprodukter, ville tilbyde en herreklipping (med hvad det indbefatter af klippeteknik, kortere tid osv.)

Institut for Menneskerettigheder er ligesom Ligebehandlingsnævnet af den opfattelse, at forbuddet i § 2 ikke åbner mulighed for, at der kan skiltes med forskellige priser for "herreklip" og "dameklip", da kønnet med denne prisfastsættelse er det eneste kriterium for prisen. De forskellige priser indicerer, at alle kvinder skal betale en højere frisørpris end alle mænd, uanset hvad de skal have gjort ved håret. I stedet bør praksis følge de principper, der beskrives i Ligebehandlingsnævnets praksis, nemlig at serviceudbydere lovligt og ud fra en individuel vurdering kan differentiere priser og andre vilkår efter objektive kriterier som fx ydelsens kompleksitet, dens omfang, brugen af råvarer etc.

Lovligheden af priserne kan efter vores opfattelse heller ikke baseres på, at ydelserne "dameklip" og "herreklip" i frisørbranchen generelt betegner to forskellige ydelser, som adskiller sig fra hinanden på en række punkter. Der er nemlig ikke den fornødne sikkerhed for, at de ydelser, som mandlige og kvindelige kunder faktisk ønsker at gøre brug af hos frisøren og i salonen, kan opdeles i "herreklip" og "dameklip" og dermed i afgørende grad tilskrives kundens køn. Og dermed er der ikke den fornødne sikkerhed for, at der ikke sker direkte forskelsbehandling ved fx at en kvinde, som kun ønsker en enkel klipping, betaler for meget for behandlingen, fordi prisen for at klippe kvinder generelt er baseret på forbrug af en række præparater og ydelser fra frisøren. Tilsvarende

argumentation anvendte EU-Domstolen i den principielle sag om forsikringspriser, hvor det blev slået fast, at det er forbudt at forskelsbehandle kvinder og mænd ved at anvende en kønsrelateret fastsættelse af forsikringspræmier, hvor de placeres i kønsgrupper med hver sin statistisk baserede risikovurdering. Det følger af dommen, at køn ikke må anvendes som afgørende faktor ved risikovurderingen til at begrunde forskelle i pris, uanset at risikoen for henholdsvis kvinder og mænd gennemsnitligt er forskellig.⁴³ Med dommen skal prisen på fx bilforsikringer fremover afspejle den individuelle køremåde og ikke kønnet.

Ifølge landsretten foreligger der først kønsdiskrimination, hvis en kvinde bliver nægtet ydelsen "herreklip" med den begrundelse, at ydelsen ikke udbydes til kvinder. Det må efter instituttets opfattelse forstås sådan, at landsretten opfatter "herreklip" og "dameklip" som kønsneutrale ydelser, som begge køn har lige adgang til. Det er efter instituttets opfattelse en misforståelse og i sig selv udtryk for ringere behandling af den kvindelige kunde. Hun er henvist til, at hun enten skal acceptere den uspecificerede ydelse "kvindeklip" til den højere pris eller købe den uspecificerede ydelse "herreklip" til den lavere pris, i begge tilfælde uden at vide, hvad ydelsen indeholder. Hvis en kvinde i stedet ønsker en simpel klipning eller at fravælge nogle af de delydelser, som er inkluderet i prisen for "dameklip", fx produkter, rådgivning eller føntørring, skal hun have mulighed for at kende prisen for disse delydelser. Det giver prisen for "kvindeklip" imidlertid ikke mulighed for, da hun ikke har mulighed for at vurdere, hvor meget mindre hun bør betale.

6.3 FITNESS OG SVØMMEHALLER – KØNSOPDELTE TILBUD

Ligebehandlingsnævnet har behandlet en række klager primært fra mænd over særlige tilbud målrettet kvinder.⁴⁴ Sagerne handler om fitnesscentre, som udelukkende henvender sig til det ene køn, typisk kvinder, eller fitnesscentre, som har offentlig adgang og samtidig indretter en særlig afdeling eller andre særlige tilbud kun for det ene køn, typisk kvinder. Ligebehandlingsnævnet har endvidere behandlet et antal sager, hvor mænd har klaget over, at en svømmehal reserverer særlige åbningstider kun for kvinder.⁴⁵

Sammenfatning af de væsentligste argumenter i sagerne ved Ligebehandlingsnævnet:

Fitnesscentrene begrundet generelt deres tilbud med følgende typer argumenter: motionscentret er en positiv foranstaltning, der skal

fremme ligestilling; motionscentrene er relativt små, da mange kvinder føler sig utilpasse og utrygge i store åbne centre, hvor mænd ser dem, mens de træner; flere kvinder med anden etnisk baggrund end dansk må ikke træne i samme lokale som mænd, hvilket afholder dem fra at træne. Et center oplyser, at nye medlemmer har mulighed for i et skema at angive, hvorfor de har valgt at dyrke fitness hos indklagede. Her begrundes størstedelen af kvinderne valget med, at stedet kun er for kvinder. Det anføres også, at disse kvinder ikke ville have dyrket fitness, hvis de ikke havde haft mulighed for at gøre det i et fællesskab kun for kvinder. Ingen mænd har på noget tidspunkt givet udtryk for et ønske om medlemskab i centret eller følt sig stødt over, at centret kun tillader adgang for kvinder.

En arrangør af et sportsarrangement for mænd beskriver det som en klub for mænd, der fungerer som hold, og som er tænkt sådan, at det skal være en kvindefri zone, hvor mænd kan træne med ligesindede.

Ligebehandlingsnævnet accepterer generelt forskelsbehandlingen på grundlag af § 3 a med henvisning til hensynet til blufærdighed eller tilrettelæggelse af sportslige aktiviteter eller begge dele. Både når det gælder centre udelukkende for kvinder, og når det gælder indretning af et særligt hold eller lokale for kvinder i et center med offentlig adgang, findes midlerne at være hensigtsmæssige og nødvendige. I et enkelt tilfælde er aktiviteten samtidig også anerkendt som tilladt positiv særbehandling efter Bekendtgørelse nr. 340 af 10. april 2007 om initiativer til fremme af ligestilling § 6. I en række andre afgørelser har nævnet dog udtalt, at bekendtgørelsen kun vedrører midlertidige foranstaltninger, hvorfor sagen ikke kan afgøres efter bekendtgørelsen.⁴⁶

Svømmehallerne/kommunerne henviser til, at tilbuddet giver mulighed for at dyrke svømning for de kvinder, der af forskellige årsager som fx blufærdighed, handicap eller religion ikke bryder sig om at vise sig i badetøj for det andet køn. Personer, som normalt ikke bruger svømmehallen, anvender dette tilbud. I nogle tilfælde henvises til, at der er søgt om dispensation. I andre tilfælde henvises til, at der foreligger legitime mål. Der er ikke modtaget tilsvarende ønsker fra mænd.

Ligebehandlingsnævnet har tilladt forskelsbehandlingen som positiv særbehandling efter § 3 og Bekendtgørelsen om fremme af ligestilling § 6 og henvist til, at der i kortere tidsrum alene er adgang til kvinder.

Institut for Menneskerettigheder er af den opfattelse, at Ligebehandlingsnævnets praksis på dette område bør fastholdes og klargøres. Denne praksis stadfæster en lang tradition for almindelig kønsopdeling i forbindelse med sportslige aktiviteter mv., ligesom der for så vidt angår offentlige svømmehaller er målsætninger om at udbrede svømmehallens tilbud til et bredt udsnit af kommunens borgere. Som det fremgår, tillades initiativerne på fitness-området med henvisning til ligestillingslovens § 3 a, mens åbningstiderne i svømmehallerne er tillades efter § 3, altså som positive særforanstaltninger.

§ 3 a er efter instituttets opfattelse egnet til at muliggøre både fitnesscentre og svømmehallers praktiske ønske om at tage hensyn til blandt andet blufærdighed og tryghed. Det er hensyn, som kan gøres gældende i relation til fx handicap, overvægt eller kulturelle og religiøse normer og som hidtil udelukkende har været målrettet kvinder. § 3 a åbner ifølge EU-direktivets betragtning 16 netop for tilbud til det ene køn, og dermed kønsadskillelse, i forbindelse med tilrettelæggelse af sportslige aktiviteter. Det skal dog samtidig nævnes, at der, som nævnt i kapitel 5, er en vis usikkerhed i medlemslandene om anvendelsesområdet for undtagelsen.

Som nævnt i forbindelse med vores overvejelser om kvindeetagen på Bella Sky Hotel forudsætter brugen af § 3 a en vurdering af både de mål, som begrunder initiativet, og de midler, som vælges, dvs. den konkrete udformning af den serviceydelse, der alene tilbydes det ene køn. Svømmehaller og fitness centre må derfor kunne vise, at den forskelsbehandling, de ønsker at tilbyde, svarer til de angivne mål og er tilpasset den specifikke gruppe af kvinder, hvis behov de ønsker at varetage. Dette er nødvendigt for at sikre, at kønsopdelingen ikke i modstrid med lovens formål om lige adgang breder sig ud over, hvad undtagelsen i § 3 a tilsigter.

Fitnesscentrene kan også anvende positiv særbehandling som hjemmel for kønsopdelte tilbud. Flere centre henviser til, at kvindelige brugere ikke ville dyrke fitness, hvis de ikke havde mulighed for at gøre det på centre for kvinder. Bekendtgørelsen om initiativer til fremme af ligestilling åbner en række muligheder i §§ 1, 2 og § 6, som beskrevet i afsnit 3.

Også i forhold til svømmehallerne kan begge muligheder for undtagelser som nævnt være relevante og egnede til at sikre forskellige kvindegrupper lige muligheder for adgang til svømmehallen og til sportslige aktiviteter generelt. Det afhænger af de konkrete forhold, dvs. hvilken ydelse eller hvilket initiativ, der ønskes igangsat. Hidtil er de særlige åbningstider for kvinder i svømmehallerne

udelukkende tilladt som positiv særbehandling. Overvejsen i forhold til denne type aktiviteter må generelt være, om de kvinder, der af forskellige årsager som fx blufærdighed eller religion, ønsker at benytte en svømmehal eller et fitnesscenter uden at blive set af mænd, har en mere varig opfattelse af dette behov, som ikke kan afhjælpes med midlertidig forskelsbehandling. Er dette tilfældet, forekommer det mest relevant at vurdere initiativet ud fra målestokken i § 3 a, dvs. som lovlig - varig - forskelsbehandling i forbindelse med sportslige aktiviteter. Mener man derimod, at de pågældende kvinder alene skal have konkret hjælp til at klare nogle - overkommelige - forhindringer i forhold til at benytte de pågældende fælles servicetilbud, så er det relevant at anvende den midlertidige forskelsbehandling, som gives som positiv særbehandling. Her er formålet er at fremme de pågældende pigers og kvinders mulighed for at benytte svømmehallen på almindelige vilkår ved at fjerne nogle identificerede barrierer. Det må derfor forudsættes, at de initiativer, som sættes iværk, er egnede til at opnå den ønskede virkning, dvs. at de virker. Det kan meget vel tænkes, at begge typer tilbud er relevante for at sikre forskellige kvindegrupperes lige muligheder for adgang til svømmehallen og til sportslige aktiviteter generelt.

I Bekendtgørelsen om fremme af ligestilling er det som nævnt tilladt at etablere hold og undervisning mv. for det ene køn inden for idræt, herunder svømning mv. Ligebehandlingsnævnet anvender bekendtgørelsen, og bemærker i flere sager, at denne bekendtgørelse kun vedrører midlertidige foranstaltninger. Der er efter instituttets opfattelse behov for en tydeliggørelse af betingelsen vedrørende midlertidighed, sådan at offentlige og private leverandører kan vurdere, hvordan de konkret skal tilrettelægge deres tilbud, når de ønsker at iværksætte positiv særbehandling.

6.4 FORSKELLIGE PRISER PÅ DISKOTEKER, I SWINGER KLUBBER OG VED DATINGTJENESTER

Ligebehandlingsnævnet har afgjort et stort antal sager om lovligheden af forskellige priser til kvinder og mænd. Diskotekerne udgør det største forretningsområde og har givet anledning til hovedparten af klagerne. Antallet af swinger klubber og datingtjenester er begrænset og klagesagerne derfor færre. Diskotekerne anvender forskellige priser på udvalgte ugedage og til udvalgte arrangementer. Det drejer sig typisk om billigere eller gratis entre for kvinder, og i nogle tilfælde også billigere eller gratis drikkevarer til kvinder. Swinger klubberne anvender som hovedregel en fast prispolitik med forskellige priser til henholdsvis kvinder, par og mænd. Datingtjenesterne anvender også en fast prispolitik med forskellige priser til kvinder og mænd.

Ligebehandlingsnævnet har fastlagt en praksis, hvorefter forskellige priser til kvinder og mænd for samme ydelse strider mod ligestillingslovens § 2.

Sammenfatning af de væsentligste argumenter i sagerne ved Ligebehandlingsnævnet:

En del diskoteker indsender ikke deres skriftlige bidrag til Ligebehandlingsnævnets sagsbehandling, så deres begrundelse kendes ikke. I de fleste tilfælde er prisforskellen ikke gældende for hele aktiviteten, men bruges på bestemte ugedage eller ved særlige events. Baggrunden er ønsket om at tiltrække kunder, lave noget sjovt og skabe opmærksomhed om netop dette diskotek.

En del af swinger klubberne argumenterer med, at prisforskellen er en fast bestanddel af branchens prisstruktur. Prisforskellen er begrundet i et ønske om at regulere antallet af kvinder og mænd. Antallet af singlemænd er langt større end antallet af singlekvinder. De anfører også, at ens priser vil indebære overtal af mænd og dermed et truende og krænkende miljø for kvinder. Andre klubber anfører, at der ikke længere er grundlag for prisforskellen. Det er på sigt er muligt med ens priser, fordi single kvinder og par er blevet almindelige kunder. Enkelte har efterfølgende indrettet sig med ens priser.

Ligebehandlingsnævnet vurderer helt generelt, at der er tale om forskellige priser for samme ydelse, hvilket er ulovligt med henvisning til forbuddet i § 2.

Datingtjenesterne har indrettet deres tjenester forskelligt og anfører forskellige begrundelser, som ofte har med funktionen af ydelsen at gøre. Forskellen i pris tjener til at tiltrække det nødvendige antal kvindelige brugere til tjenesten.

Ligestillingsnævnet afviste med dissens forskellige priser for kvinders og mænds brug af en datingtjeneste i 2002.⁴⁷ Ligebehandlingsnævnet har efterfølgende fundet forskellige priser for datingtjenester ulovlige i ganske få sager.⁴⁸ En af disse sager⁴⁹ blev videreført ved domstolene. Højesteret⁵⁰ finder prisforskellen i strid med § 2 med henvisning til, at hensynet til selskabets indtjening ikke kan retfærdiggøre denne forskelsbehandling, ligesom der heller ikke er anført legitime formål som begrundelse for forskelsbehandlingen. Højesteret lægger til grund, at teletjenesten var tilrettelagt sådan, at tjenesten for samme ydelse opkrævede forskellige takster hos mænd og kvinder.

Regler og praksis i EU-landene tegner som nævnt i kapitel 5 et billede af en vis variation. De fleste EU-lande følger samme praksis som Danmark, dvs. anser generelt forskellige priser for samme ydelse for ulovlige. En domstol i Tyskland har dog fastslået – og dermed accepteret - at den frie benyttelse af et datingswebsted for kvinder var begrundet i ønsket om at få flere kvinder til at registrere sig, hvilket ville udgøre en fordel for de mænd, der ledte efter en partner på webstedet. Denne afgørelse er formentlig baseret på EU-direktivets artikel 4, stk. 5, dvs. ligestillingslovens § 3 a.

Europæiske eksperter og ligebehandlingsorganer har rejst kritik af brugen af lavere priser til kvinder i tilknytning til netop diskoteker, swinger klubber og dating. Kritikerne har anført, at disse vilkår i forbindelse med ydelser med en seksuel komponent indebærer, at de kvindelige brugere bliver objektgjort, at de tiltrækkes for at fastholde de mandlige, betalende kunder og dermed får funktion som ”madding”. Ifølge kritikerne medvirker de forskellige priser derfor ikke til at fremme ligestilling men til at forstærke eksisterende kønsstereotyper.⁵¹

Institut for Menneskerettigheder er af den opfattelse, at retspraksis skal fastholdes, sådan at der for samme ydelse i fælles rammer ikke kan opkræves forskellige priser for kvinder og mænd. Reglerne åbner dog visse uprøvede muligheder for de virksomheder, der direkte begrundet brugen af forskellige priser med en skæv kønsbalance i deres brugergruppe, dvs. swinger klubber og datingtjenester. Disse virksomheder bør – som en ny vinkel – overveje, om de ønsker at påberåbe sig reglerne om positiv særbehandling. Når positiv særbehandling anvendes i erhvervs-mæssig sammenhæng, bør der efter instituttets opfattelse opstilles nogle relativt kontante betingelser med hensyn til de ligestillingsmål, som den erhvervsdrivende skal opfylde, og de øvrige betingelser, der skal være opfyldt. De centrale spørgsmål i den forbindelse er, om øget adgang for et underrepræsenteret køn til den pågældende ydelse kan siges at fremme ligestilling mellem kvinder og mænd i form af lige integration, lige indflydelse og lige muligheder, og om forskellige priser i den sammenhæng kan siges at forebygge eller kompensere for ulemper på grund af køn. Hvis kvinders forholdsmæssigt lavere deltagelse som brugere af swinger klubber og datingtjenester på denne baggrund anses for at være en ulempe for dem, så må tiltag som opmuntrer dem til at deltage anses for at fremme ligestillingen og derfor som udgangspunkt være lovlige. Prispolitikken skal dog samtidig være midlertidig, nødvendig og proportional. Der er behov for klar juridisk vejledning om § 3, jf. også instituttets bemærkninger og forslag nedenfor.

§ 3 a kan formentlig ikke anvendes i denne sammenhæng. Det er i hvert fald udgangspunktet, hvis EU-Kommissionens bemærkninger lægges til grund. Kommissionen afviser som beskrevet i kapitel 5, at denne

undtagelsesbestemmelse kan legitimere forskellige priser for samme ydelse, som henvender sig til begge køn. Kommissionens synspunkt synes at udelukke, at artikel 4, stk. 5 (ligestillingslovens § 3 a) kan anvendes fx hvor forskelsbehandlingen begrundes med ønsket om at opnå et ligeligt antal brugere af hvert køn.

6.5 FORSKELLIGE PRISER/ADGANG I FORBINDELSE MED ENKELTSTÅENDE ARRANGEMENTER

Ligebehandlingsnævnet har behandlet et stort antal sager om lavere priser eller gratis adgang til det ene køn på enkeltstående arrangementer på meget forskelligartede områder. Ligebehandlingsnævnet har hidtil anset en række prisforskelle for ulovlige (fx galopbane⁵², strikkefestival⁵³ og superligakamp⁵⁴). Nævnet har efter fast praksis fundet, at det strider mod ligestillingslovens § 2 at opkræve forskellige priser for kvinder og mænd for samme ydelse.

I Østrig fastslog en domstol, at ønsket om at øge antallet af fodboldfans og fremme kvindefodbold berettigede, at kvinder kom billigere ind. Instituttet finder, at en række arrangementer med forskellige priser bør kunne anses for lovlige med henvisning til § 3, fordi de "forebygger eller opvejer forskelsbehandling", dvs. forebygger eller opvejer reelle barrierer for ligestilling.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at det generelt bliver muligt på udvalgte områder, hvor ét køn er forholdsmæssigt underrepræsenteret i aktiviteterne, lovligt at anvende forskellige priser ud fra en ligestillingsbetragtning med henvisning til positiv særbehandling efter § 3. Dette må efter instituttets opfattelse kunne være tilfældet i forhold til arrangementer inden for fx sport, idræt, undervisning og en række andre fritidstilbud. En arrangør kan fx ønske, at flere kvinder eller mænd bliver motiveret til at deltage i en given sportsgren eller anden fritidsaktivitet med det formål at fremme deres lige deltagelse i og indflydelse på området, og vælge at bruge forskellige priser for at opnå dette. Forskellige priser til kvinder og mænd kan efter omstændighederne vælges som en mindre indgribende forskelsbehandling end at forbyde det ene køn adgang til den pågældende ydelse. Arrangementer som "kvindedag", "mandedag", mors dag, fars dag o.l. bør kunne omfattes af dette tilladte område.

Arrangører på dette brede område har imidlertid behov for vejledning om rammerne for anvendelse af positiv særbehandling. Behovet for en juridisk og ligestillingspolitisk præcisering synes tydeligt. Instituttet finder på denne baggrund, at der er brug for bedre vejledning om, hvilke betingelser der skal være opfyldt, for at private udbydere af tjenesteydelser lovligt kan anvende forskellige ydelser og herunder priser med henvisning til positiv særbehandling af

et underrepræsenteret køn i forbindelse med enkeltstående arrangementer. I det omfang virksomhederne kan påberåbe sig disse grunde, vil de også kunne legitimere deres priser. Der skal i givet fald fastsættes nærmere regler i Bekendtgørelse om initiativer til fremme af ligestilling, der beskriver de nærmere betingelser for anvendelse af forskellige priser på dette område.

KAPITEL 7

7 KONKLUSION OG ANBEFALINGER

Ligestillingslovens regler om forbudt og lovlig forskelsbehandling åbner for fortolkning, i nogle tilfælde også andre fortolkninger end den der er fastlagt i praksis.

Lovens § 2 åbner således for et forbud, hvor mere forskelsbehandling kan tillades end tilfældet er efter nuværende praksis. Denne fleksibilitet ligger bl.a. i fortolkningen af betingelserne om ”ringere behandling”, ”saglige og objektive grunde” og ”sammenlignelig situation” samt i forudsætningen om ”samme ydelse”.

Samtidig kan reglerne om positiv særbehandling i ligestillingslovens § 3 få et større anvendelsesområde, hvis de gøres mere operationelle. Leverandører af tjenesteydelser har behov for vejledning om de praktiske rammer, så reglen bliver mere operationel: Hvilke typer initiativer kan anses for fremmende for ligestillingen? Hvordan skal betingelsen om midlertidighed forstås? Hvad har andre fået tilladelse til? Særligt i relation til brugen af forskellige priser er der et praktisk behov for vejledning om, hvorvidt positiv særbehandling kan anvendes, når en tjenesteyder ønsker at bruge forskellige priser til at motivere et underrepræsenteret køn til at benytte den pågældende ydelse.

Endvidere kan undtagelsen i ligestillingslovens § 3 a anvendes på flere områder i samfundet, end de områder, der i dag fremgår af Ligebehandlingsnævnets praksis om bestemmelsen. Det er efter instituttets opfattelse både muligt og ønskværdigt, at der sker en administrativ fastlæggelse af disse konkrete samfundsområder og situationer, hvor forskelsbehandling anses for tilladt, og at disse områder beskrives i en liste eller oversigt. Der kan hentes fortolkningsbidrag i direktivet samt inspiration fra de udfyldende regler, som er fastsat i England og Holland. En tydeliggørelse af de legitime mål, som kan begrunde servicetilbud til det ene køn, vil styrke forståelsen af reglerne og de bagvedliggende ligestillingsbegreber og -værdier.

Kønsopdeling af service og brugen af forskellige priser i samfundet skal være mulig inden for lovens rammer, og disse rammer skal være kendte og begrundede; de skal være gennemsigtige. Det har betydning for retssikkerheden,

at der gives klar information om betingelserne for at fravige forbuddet mod direkte forskelsbehandling af kvinder og mænd, herunder også om givne dispensationer. Samfundet skal være informeret om og forstå baggrunden for, at de grundlæggende spilleregler om kønnenes fælles og lige adgang til samfundets funktioner fraviges.

Vejledning til ligestillingsloven

Ligestillingslovens regler om varer og tjenesteydelser henvender sig til den brede offentlighed og har et praktisk sigte med mange brugere; den handler om hverdagens ligestilling. Virksomheder og offentlige myndigheder har som leverandører af serviceydelser et påtrængende behov for at kende deres forpligtelser i medfør af loven, så de kan tilrettelægge deres ydelser og varetage deres forretningsmæssige interesser i overensstemmelse med loven. I dag er de henvist til at finde information om loven gennem de konkrete sager, som afgøres af navnlig Ligebehandlingsnævnet, og udfaldet af den enkelte sag er svært at forudsige, da der ikke findes offentlig tilgængelig vejledning om loven.

Instituttet anbefaler derfor, at Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling udarbejder en juridisk vejledning om lovens §§ 2, 3 og 3 a, med fokus på levering af varer og tjenesteydelser. Vejledningen skal indeholde de omfattende fortolkningsbidrag, som er til rådighed på nuværende tidspunkt og give de forpligtede et mere klart grundlag for at tilrettelægge deres ydelser i overensstemmelse med loven.

Det er afgørende, at det meget store antal private og offentlige tjenesteydere får adgang til detaljeret vejledning og information om deres muligheder for at udforme tilbud forskelligt til kvinder og mænd, herunder deres mulighed for at gennemføre positiv særbehandling efter konkret dispensation eller inden for rammerne af bekendtgørelsen om initiativer til fremme af ligestilling. Den eksisterende vejledning om fremme af ligestilling⁵⁵ opfylder efter instituttet opfattelse ikke dette behov. En forbedret vejledning og information må antages at nedbringe antallet af klagesager om dette emne i Ligebehandlingsnævnet.

Det har vist sig, at kønsadskillelse af privat og offentlig service i en række tilfælde kan give anledning til væsentlige problemer for transpersoner. Det bør derfor fremgå af en vejledning om §§ 2, 3 og 3 a, hvordan tjenesteydere kan sikre adgang og vilkår for transpersoner uden diskrimination.

Forståelsen af de EU-reglerne, som danner grundlaget for ligestillingslovens regler om forbud og undtagelser, er endnu ikke fastlagt i praksis, bortset fra en enkelt afgørelse fra EU-Domstolen om forsikringspræmier. EU-Kommissionens rapport viser, at der er forholdsvis store forskelle i den måde, som EU-landene

har gennemført EU-reglerne på i deres lovgivning. En mere sammenhængende og detaljeret dansk praksis indebærer på den ene side risiko for, at enkelte elementer underkendes i fremtidig EU-praksis. På den anden side giver den Danmark mulighed for at påvirke en kommende EU-praksis.

Udvidelse af Bekendtgørelse om initiativer til fremme af ligestilling

Bekendtgørelsen om initiativer til fremme af ligestilling fastlægger de områder, hvor positiv særbehandling er tilladt uden dispensation. I §§ 1, 3 og 6 beskrives en række initiativer, som relaterer sig til området for denne analyse.

Instituttet anbefaler, at bekendtgørelsen udvides, sådan at den fastlægger flere samfundsområder og initiativer inden for ligestillingslovens område, hvor positiv særbehandling tillades uden dispensation. Instituttet har i analysen peget på, at fx forskellige priser i forbindelse med enkeltstående arrangementer bør være tilladt. Instituttet anbefaler, at ministerier, regioner og kommuner i medfør af mainstreamingsforpligtelsen i ligestillingslovens § 4 opfordres til identificere yderligere initiativer, som er egnet til at blive optaget på bekendtgørelsens liste.

Samtidig bør gennemsigtigheden styrkes ved at det præciseres i bekendtgørelsen, hvad det indebærer, at der er tale om midlertidige foranstaltninger, og hvilke betingelser der skal være opfyldt, for at et initiativ kan anses for tilladt uden dispensation. Endelig bør det sikres, at der gives offentlig tilgængelig information både om initiativer iværksat efter bekendtgørelsen og om alle enkeltdispensationer.

Ændring og justering af praksis

Der er efter instituttets opfattelse brug for en ændring af praksis på udvalgte områder. Ligestillingsloven åbner mulighed for fortolkninger, som giver virksomheder og andre leverandører af tjenesteydelser mere fleksibilitet, end de har efter den nuværende praksis.

Bella Sky Hotel blev dømt for ulovlig forskelsbehandling, fordi hotellet tilbød en særlig etage kun for kvinder. Ligestillingsloven åbner mulighed for en fortolkning, som tillader en sådan kvindeetage. Instituttet støtter derfor de resultater, som mindretallet i Østre Landsret og Ligebehandlingsnævnet nåede frem til. Mindretallet i Østre Landsret fandt, at et forbud mod adgang for mænd til en etage på det i øvrigt meget store hotel ikke var udtryk for ringere behandling af mænd i lovens forstand. Ligebehandlingsnævnets mindretal mente, at kvindeetagen var lovlig, fordi den opfyldte undtagelsesreglens krav til lovlige mål og midler.

Fitnesscentre, svømmehaller o.l. skal fortsat have lov til at iværksætte særlige initiativer og tilbyde særlige ydelser til kvinder, dels ud fra legitime mål og som positiv særbehandling. Vi støtter Ligebehandlingsnævnets praksis på dette og lignende områder i samfundet.

De forskellige priser for swinger klubber, datingstjenester og lignende er og skal fortsat være ulovlige, når der er tale om ens ydelser til kvinder og mænd. Det er en overvejelse værd for virksomhederne, om de kan opkræve forskellige priser med henvisning til positiv særbehandling.

Det bør generelt være lovligt at anvende forskellige priser til enkeltstående arrangementer bredt i samfundslivet, når formålet er at motivere et underrepræsenteret køn til at deltage, forudsat at dette fremmer ligestillingen. Der bør derfor lægges en ny og mere rummelig linje.

Det bør efter vores opfattelse ikke være lovligt at anvende forskellige priser for henholdsvis mænd og kvinder, det vil sige priser, som fastsættes udelukkende efter kønnet, uanset hvad tjenesteydelsen omfatter. Kønsspecifikke priser er et eksempel på, at kvinder og mænd kan diskrimineres i forhold til pris i helt almindelige hverdagstransaktioner. EU-Domstolen har fastslået, at det ikke er lovligt at fastsætte forsikringspriser efter køn, selvom kønnene ud fra en gennemsnitsbetragtning har forskellig risikoadfærd. Med dommen skal prisen på fx bilforsikringer fremover afspejle den individuelle køremåde.

7.1 ANBEFALINGER

Institut for Menneskerettigheder anbefaler – med henblik på at fremme ligestillingen og menneskerettighederne – at

- Ligebehandlingsnævnet og domstolenes praksis om ligestillingslovens §§ 2, 3 og 3 a bliver mere klar og på udvalgte områder mere rummelig.
- Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling udarbejder en juridisk vejledning om ligestillingslovens §§ 2, 3 og 3 a med henblik på at gøre reglerne mere forståelige.
- Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling efter koordinering med de øvrige ministerier opdaterer og udvider Bekendtgørelse om initiativer til fremme af ligestilling, så flere initiativer inden for området varer og tjenesteydelser tillades og betingelserne for tilladelsen bliver tydeligere. Endvidere skal der være offentlig adgang til oplysninger om tilladt positiv særbehandling, både i form af enkelt dispensationer og efter bekendtgørelsen.

SLUTNOTER

¹ Lov nr. 1678 af 19/12/2013 om ligestilling af kvinder og mænd, § 1.

² Se nærmere om ligestillingsloven Andersen, Agnete, Ruth Nielsen, Kirsten Precht og Christina D. Tvarnøe: Ligestillingslovene med kommentarer, bind 1, 7. udgave, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2015. Se også "LIGE ADGANG – Juridisk analyse af kvinders og mænds adgang til varer og tjenesteydelser", af Nielsen, Ruth, Institut for Menneskerettigheder, 2013 og Status 2014/15: Lige adgang til varer og tjenesteydelser for begge køn, Institut for Menneskerettigheder, begge tilgængelige på www.menneskeret.dk.

³ U 2014.2286 Ø.

⁴ U 2015.709 Ø.

⁵ Se i den forbindelse fx Juristen, nr. 3-4, 2014, "Er antidiskriminationsretten ved at gå for langt?" professor, dr.jur. Niels Fenger, Institut for Menneskerettigheder, i blog i Jyllands-Posten, menneskeret.dk/nyheder/blog-saerlig-kvindeetage-paa-bella-sky-ok, og CEPOS-notat tilgængeligt på følgende link: <http://justitia-int.org/ligebehandlingsnaevnets-omfattende-praksis-forringer-retssikkerheden/>, besøgt 18. maj 2016.

⁶ "LIGE ADGANG – Juridisk analyse af kvinders og mænds adgang til varer og tjenesteydelser", af Nielsen, Ruth, Institut for Menneskerettigheder, 2013, tilgængelig på www.menneskeret.dk.

⁷ Status 2014/15: Lige adgang til varer og tjenesteydelser for begge køn, Institut for Menneskerettigheder, tilgængelig på www.menneskeret.dk.

⁸ Rådets Direktiv 2004/113/EF om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser.

⁹ Se nærmere herom Nielsen, Ruth: Civilretlige diskriminationsforbud, Jurist- og Økonomforbundets forlag, s. 379ff.

¹⁰ Sag 61/2015, sag 22/2013 og sag 89/2014.

¹¹ Sag 2002/6 Hitzb-ut-Tahrir. Se også sag 54/2014 og 233/2015.

¹² Se fx Test Aschats, C 236/09, præmis 29 og 30.

¹³ Direktiv 2004/113/EF, betragtning 12.

¹⁴ Fx sag 374/ 2012.

¹⁵ Direktiv 2004/113/EF. Se i den forbindelse undersøgelsen "Sex-segregated Services", European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality, Susanne Burri and Aileen McColgan, udgivet af EU-Kommissionen, 2008.

¹⁶ Se fx Ligebehandlingsnævnets Årsberetninger, tilgængelig på <http://ast.dk/naevn/ligebehandlingsnaevnet>, besøgt 18. maj 2016.

¹⁷ <http://ufm.dk/aktuelt/pressemeddelelser/2014/17-kvindelige-forskere-modtager-en-ydun-bevilling-fra-det-frie-forskningsrad>, besøgt 18. maj 2014.

- ¹⁸ Der kan findes information om enkeltdispensationer i de enkelte myndigheders indberetning af ligestillingsredegørelse, hvis redegørelsens spørgsmål herom er besvaret.
- ¹⁹ Ligebehandlingsloven § 13, stk. 4.
- ²⁰ Bekendtgørelse nr. 340 af 10/04/2007 om initiativer til fremme af ligestilling (Adgangen til at iværksætte ligestillingsfremmende initiativer uden dispensation).
- ²¹ Vejledning nr. 30 af 30/03/2004 om initiativer til fremme af ligestilling (Adgangen til at iværksætte ligestillingsfremmende initiativer uden dispensation)
- ²² I medfør af §§ 5 og 5 a i ligestillingsloven.
- ²³ Ligebehandlingsnævnets afgørelse 11/2008 og 17/2004 (Ligestillingsnævnet).
- ²⁴ Se herom Nielsen, Ruth: Civilretlige diskriminationsforbud, Jurist- og Økonomforbundets forlag, p 290 ff.
- ²⁵ Kommissionen er opmærksom på denne problematik, se EU-Kommissionens rapport om anvendelse af Rådets direktiv 2004/113/EF om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser, COM(2015) 190fin. Se fx også Fransson, Susanne og Eberhardt Stüber: Diskrimineringslagen – En kommentar, Norstedts Juridik, 2015 s. 322ff.
- ²⁶ Rapport fra Kommissionen til Europa-Parlamentet, Rådet og Det Europæiske økonomiske og Sociale Udvalg, Rapport om anvendelse af rådets direktiv 2004/113/EF om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser, COM(2015) 190fin.
- ²⁷ Belgien, Tyskland, Danmark, Litauen, Letland og Polen.
- ²⁸ Sag C-366/99, Griesmar.
- ²⁹ Equality Act article 158.
- ³⁰ Test-Aschats C-236/09.
- ³¹ "Sex-segregated Services", European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality, Susanne Burri and Aileen McColgan, 2008, og "Sex Discrimination in the Access to and supply of Goods and Services and the Transposition of directive 2004/113/EC", European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality, Susanne Burri and Aileen McColgan, 2009
- ³² Equality Bodies and the Gender Goods and Services Directive, EQUINET, oktober 2014, <http://www.equineteurope.org/Equality-Bodies-and-the-Gender>, besøgt 18. Maj 2016
- ³³ <http://www.equineteurope.org/>, besøgt 18. maj 2016.
- ³⁴ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/schedule/3>, Equality Act 2010, Chapter 15, Schedule 3, paras. 26 and 27. Link besøgt 18. maj 2016.
- ³⁵ Schedule 23, para 3.
- ³⁶ Sag 254/2012, 246/2012 og 247/2912.
- ³⁷ U 2014.2286 Ø.

- ³⁸ Der er så vidt vides ingen engelsk retspraksis vedrørende denne betingelser eller i øvrigt vedr. hotelservices.
- ³⁹ Sag 444/2012 og 35/2013.
- ⁴⁰ U 2015.709 Ø.
- ⁴¹ Sag 258/2013.
- ⁴² Dom af 2. september 2015, BS 9-1119/2014.
- ⁴³ Test-Aschats C-236/09.
- ⁴⁴ Fx 144/2014, 223/2013, 132/2013, 131/2013, 23/2013, 357-361/2012.
- ⁴⁵ Fx 303- 305/2012.
- ⁴⁶ Sag 187/2014.
- ⁴⁷ Sag 1/2002.
- ⁴⁸ Sag 17/2005, 103/2013.
- ⁴⁹ Sag 17/2005.
- ⁵⁰ U 2013.128 H.
- ⁵¹ Se fx undersøgelsen "Sex-segregated Services", European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality, Susanne Burri and Aileen McColgan, udgivet af EU-Kommissionen, 2008.
- ⁵² Sag 37/2015.
- ⁵³ Sagerne 71/2014 og 72/2014.
- ⁵⁴ Sag 320/2012.
- ⁵⁵ Vejledning nr. 30 af 30/03/2004 om initiativer til fremme af ligestilling (Adgangen til at iværksætte ligestillingsfremmende inititiver uden dispensation) www.retsinformation

**INSTITUT FOR
MENNESKE
RETTIGHEDER**

